

Mukarram SAMANDAROVA,
Navoiy davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: baxti_9400@gmail.ru

Professor O'. Tilavov taqrizi asosida

TEXNOGEN SIVILIZATSIYA SHAROITIDA JAVOBGARLIK ETIKASI: GANS YONAS KONSEPSIYASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada nemis-amerikalik faylasuf Gans Yonasning texnogen sivilizatsiya sharoitida axloqiy javobgarlik konsepsiyasi tahlil qilingan. Zamonaviy texnik-texnologik taraqqiyot sharoitida javobgarlik kategoriyasining falsafiy-axloqiy ahamiyati va uning bugungi kun axloqiy muammolarini hal qilishdagi roli ochib berilgan. Yonasning "javobgarlik prinsipi" ning nazariy asoslari hamda uning kelajak avlodlar oldidagi ma'naviy mas'uliyat tushunchasi yoritilgan. Maqolada shuningdek, olimlar va ilmiy faoliyatning javobgarligi masalasi muhokama qilingan. Muallif Yonasning «xavf evristikasi» va «tabiiy holizm» konsepsiyalarining zamonaviy bioetika va ekologik etika sohalaridagi ahamiyatini ko'rsatib bergan.

Kalit so'zlar: javobgarlik etikasi, Gans Yonas, texnogen sivilizatsiya, javobgarlik prinsipi, xavf evristikasi, tabiiy holizm, kelajak avlodlar, ilmiy javobgarlik, bioetika, ekologik etika.

ЭТИКА ОТВЕТСТВЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ ТЕХНОГЕННОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ ГАНСА ЙОНАСА

Аннотация

В данной статье анализируется концепция нравственной ответственности немецко-американского философа Ганса Йонаса в условиях техногенной цивилизации. Раскрывается философско-этическое значение категории ответственности в условиях современного технико-технологического прогресса и ее роль в решении нравственных проблем сегодняшнего дня. Освещаются теоретические основы «принципа ответственности» Йонаса и его понимание моральной ответственности перед будущими поколениями. В статье также обсуждается вопрос ответственности ученых и научной деятельности. Автор показывает значимость концепций «эвристики страха» и «природного холизма» Йонаса для современных областей биоэтики и экологической этики.

Ключевые слова: этика ответственности, Ганс Йонас, техногенная цивилизация, принцип ответственности, эвристика страха, природный холизм, будущие поколения, научная ответственность, биоэтика, экологическая этика.

ETHICS OF RESPONSIBILITY IN THE CONDITIONS OF TECHNOGENIC CIVILIZATION OF HANS JONAS

Annotation

This article analyzes the concept of moral responsibility of the German-American philosopher Hans Jonas in the conditions of technogenic civilization. The philosophical and ethical significance of the category of responsibility in the context of modern technical and technological progress and its role in solving moral problems of today are revealed. The theoretical foundations of Jonas's «principle of responsibility» and his understanding of moral responsibility to future generations are highlighted. The article also discusses the responsibility of scientists and scientific activities. The author shows the significance of Jonas's concepts of «heuristics of fear» and «natural holism» for modern fields of bioethics and environmental ethics.

Key words: ethics of responsibility, Hans Jonas, technogenic civilization, principle of responsibility, heuristics of fear, natural holism, future generations, scientific responsibility, bioethics, environmental ethics.

Kirish. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab insoniyatning texnogen sivilizatsiya sharoitidagi faoliyati natijalari jamiyat oldiga muhim axloqiy muammolarni qo'ydi. Fan-texnika taraqqiyoti, biotexnologiyalar, genetik muhandislik va boshqa sohalaridagi yutuqlar inson hayoti va tabiat bilan bog'liq jarayonlarni tubdan o'zgartirib yuborish imkoniyatlarini yaratdi. Ayni paytda bu kabi imkoniyatlar nafaqat qulaylik va farovonlik, balki tabiat va insoniyat hayotiga nisbatan jiddiy xavflarni ham keltirib chiqardi. Shu bois ham zamonaviy faylasuflar oldida texnogen sivilizatsiya sharoitida axloqiy muammolarni hal qilish, jumladan, javobgarlik masalasini qayta ko'rib chiqish zarurati paydo bo'ldi.

Texnogen sivilizatsiya sharoitida axloqiy javobgarlik masalasini chuqur tahlil qilgan mutafakkirlardan biri nemis-amerikalik faylasuf Gans Yonas (1903-1993) bo'ldi. Uning 1979 yilda nashr etilgan «Javobgarlik prinsipi. Texnogen sivilizatsiya sharoitida axloq tajribasi» nomli asari zamonaviy etika ilmda muhim voqea bo'ldi. Bu asarda Yonas an'anaviy etikadan farqli ravishda yangi - javobgarlik etikasini shakllantirish zarurligini asoslab berdi.

Gans Yonasning nazariy merosini o'rganish va uning javobgarlik etikasi konsepsiyasini tahlil qilish bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etadi. Chunki zamonaviy texnologiyalar va globallashuv sharoitida insoniyat oldida turgan axloqiy muammolarni hal qilishda Yonas taklif qilgan yondashuvlar muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Gans Yonasning javobgarlik etikasi konsepsiyasi ko'plab faylasuflarning e'tiborini qozongan va bu borada qator tadqiqotlar amalga oshirilgan. Mavzuga oid adabiyotlar tahlili quyidagi olimlarning fikrlarini o'z ichiga oladi.

P.A. Gadjikurbanova Gans Yonasning javobgarlik etikasini texnogen sivilizatsiya kontekstida tahlil qilar ekan, shunday yozadi: «Yonasning texnogen sivilizatsiya sharoitida axloqiy javobgarlik konsepsiyasi an'anaviy etikadan farq qiluvchi yangi yondashuvni taklif etadi. Uning fikricha, zamonaviy texnologik taraqqiyot insoniyat oldida mutlaqo yangi axloqiy muammolarni qo'yadi, bu esa yangi axloqiy prinsiplarni shakllantirishni talab qiladi» [1].

Aristotelning axloqiy qarashlarini tahlil qilgan F.X. Kessidi esa javobgarlik kategoriyasining tarixiy rivojlanishiga e'tibor qaratadi: «Aristotelning axloqiy nazariyasida javobgarlik masalasi fazilat va iroda erkinligi bilan bog'liq holda ko'rib chiqiladi. Inson o'z xatti-harakatlari uchun javobgar bo'lishi uchun o'z ixtiyori bilan harakat qilish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak» [2].

O'z navbatida, X. Arendt inson faoliyatining zamonaviy sharoitlardagi o'zgarishlarini tahlil qilar ekan, quyidagilarni ta'kidlaydi: «Inson faoliyatining miqyosi va ta'sir kuchi o'zgarishi bilan javobgarlik doirasi ham kengayadi. Bugungi kunda inson faoliyati nafaqat hozirgi, balki kelajak avlodlarga ham ta'sir ko'rsatadi» [3].

E. Agassi fan va texnikaning axloqiy o'lchovini tahlil qilib, shunday xulosaga keladi: «Ilmiy-texnik taraqqiyot natijalarining tabiat va inson hayotiga ta'siri ortib borishi bilan olimlar va ilmiy jamiyatning javobgarligi masalasi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda» [4].

V.P. Koblyakov texnik taraqqiyot va axloqiy masalalar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganar ekan, quyidagilarni ta'kidlaydi: «Fan-texnika taraqqiyoti insoniyat hayotiga jiddiy o'zgarishlar olib keldi. Bu esa axloqiy javobgarlik tushunchasini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Javobgarlik faqat o'tmish harakatlari uchun emas, balki kelajakdagi oqibatlar uchun ham mas'uliyatni anglatadi» [5].

Sichivisya O.M. olimning javobgarlik masalasini tarixiy kontekstda tahlil qilib, quyidagilarni yozadi: «Olimning javobgarlik masalasi o'tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab alohida ahamiyat kasb eta boshladi. Atom bombasining yaratilishi va uning qo'llanilishi olimlarning o'z kashfiyotlari uchun javobgarlik masalasini yangicha qo'ydi» [6].

T.A. Sidorova bioetika muammolarini tahlil qilar ekan, javobgarlik masalasiga quyidagicha yondashadi: «Yonasning javobgarlik etikasi konsepsiyasi zamonaviy bioetika va ekologik etika uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Uning kelajak avlodlar oldidagi javobgarlik g'oyasi biotexnologiyalar va genetik muhandislik sohasidagi axloqiy muammolarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega» [7].

A.V. Razin javobgarlik kategoriyasining zamonaviy etikadagi o'rnini tahlil qilib, quyidagilarni ta'kidlaydi: «XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab javobgarlik kategoriyasi zamonaviy etika nazariyasida markaziy o'rinini egallay boshladi. Javobgarlik etikasi deb nomlangan yangi yo'nalish shakllandi. Bu yo'nalishda Gans Yonasning konsepsiyasi alohida o'rin tutadi» [8].

A.N. Yermolaenko javobgarlik masalasini insonning ijtimoiy mavjudligi nuqtai nazaridan tahlil qilib, quyidagilarni yozadi: «Yonasning javobgarlik etikasi texnogen sivilizatsiya sharoitida insonning ijtimoiy mavjudligi muammolarini qamrab oladi. Unda nafaqat individual, balki jamoaviy javobgarlik masalasi ham ko'rib chiqiladi» [9].

R.A. Rusakova ilmiy-texnik taraqqiyotning axloqiy jihatlarini o'rganar ekan, shunday xulosaga keladi: «Yonas taklif qilgan «xavf evristikasi» tushunchasi ilmiy-texnik yangiliklarning salbiy oqibatlarini oldindan baholash va ularning oldini olish imkonini beradi» [10].

Tahlil va natijalar. Texnogen sivilizatsiya sharoitida javobgarlik kategoriyasi mutlaqo yangi mazmun kasb etmoqda. An'anaviy etikada javobgarlik tushunchasi asosan o'tmishda sodir etilgan xatti-harakatlar uchun javobgarlikni anglatar edi. Ya'ni, javobgarlik retrospektiv xarakterga ega edi. Hozirgi kunda esa javobgarlik tushunchasi kelajakda yuz berishi mumkin bo'lgan voqea-hodisalar uchun mas'uliyatni ham o'z ichiga oladi, ya'ni prospektiv xarakter kasb etadi.

Texnogen sivilizatsiya o'zining mohiyati va rivojlanish tendensiyalari bilan insoniyat oldiga mutlaqo yangi axloqiy muammolarni qo'ymoqda. Birinchidan, zamonaviy texnologiyalar inson faoliyatining ta'sir doirasini kengaytirdi.

Agar ilgari inson faoliyati mahalliy miqyosda ta'sir ko'rsatgan bo'lsa, hozirgi kunda bu ta'sir global xarakterga ega bo'ldi. Ikkinchidan, zamonaviy texnologiyalar ta'sirining vaqt miqyosi ham o'zgardi. Ilgari inson faoliyatining natijalari asosan uning hayoti davomida namoyon bo'lar edi. Hozirgi kunda esa bu natijalar kelajak avlodlarga ham ta'sir ko'rsatadi. Uchinchidan, zamonaviy texnologiyalar tabiatga ta'sir ko'rsatish darajasini ham tubdan o'zgartirdi. Inson faoliyati tabiiy jarayonlarga chuqur kirib borib, ularni boshqarish va o'zgartirish imkoniyatiga ega bo'ldi.

Shunga ko'ra, zamonaviy sharoitda javobgarlik masalasini qayta ko'rib chiqish zarurati paydo bo'ldi. Bu borada muhim hissa qo'shgan mutafakkirlardan biri Gans Yonas hisoblanadi. Uning javobgarlik etikasi konsepsiyasi zamonaviy etika ilmda yangi yo'nalishning shakllanishiga asos bo'ldi.

Gans Yonasning javobgarlik etikasi konsepsiyasi uning 1979 yilda nemis tilida nashr etilgan «Javobgarlik prinsipi. Texnogen sivilizatsiya sharoitida axloq tajribasi» («Das Prinzip Verantwortung. Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation») nomli asarida atroflicha yoritilgan.

Yonas an'anaviy etikaning cheklanganligini qayd etar ekan, uning texnogen sivilizatsiya sharoitida yetarli emasligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, an'anaviy etika quyidagi xususiyatlarga ega: 1) u insonning tabiatga ta'sirini ahamiyatsiz deb hisoblaydi; 2) u asosan insonlararo munosabatlarni tartibga soladi; 3) u insonning o'zi va zamondoshlari oldidagi mas'uliyatini anglatadi; 4) u inson faoliyatining uzoq muddatli oqibatlarini hisobga olmaydi.

Yonas esa yangi – javobgarlik etikasini taklif etadi. Bu etika quyidagi prinsiplarga asoslanadi:

Insoniyat mavjud bo'lishi kerak.

Insoniyat qanday yashashi kerakligi bilan birga, u yashashi kerakligini ham hisobga olish zarur.

Insoniyat o'z faoliyatining uzoq muddatli oqibatlari uchun javobgar.

Insonning tabiatga nisbatan mas'uliyati ham axloqiy ahamiyatga ega.

Yonasning javobgarlik etikasi konsepsiyasida markaziy o'rinini «javobgarlik prinsipi» egallaydi. Bu prinsipning mohiyati shundaki, inson o'z faoliyatining oqibatlari uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olishi kerak. Bu javobgarlik nafaqat o'tmish va hozirgi zamon, balki kelajak uchun ham mas'uliyatni anglatadi.

Yonas javobgarlik prinsipini quyidagi imperativ shaklida ifodalaydi: «Shunday harakat qilginki, sening harakatlaring oqibatlari yer yuzida chinakam insoniy hayot mavjud bo'lishi bilan mos kelsin». Bu imperativ Kantning kategorial imperatividan farqli ravishda kelajak avlodlar va tabiat oldidagi mas'uliyatni ham o'z ichiga oladi.

Yonasning javobgarlik etikasi konsepsiyasida muhim o'rin tutadigan tushunchalardan biri «xavf evristikasi» («evristika straxa») tushunchasidir. Bu tushuncha orqali Yonas inson faoliyatining salbiy oqibatlarini oldindan baholash va ularning oldini olish zarurligini ta'kidlaydi.

Yonasning fikricha, texnologik yutuqlarning barcha oqibatlarini oldindan aniq bilish imkonsiz. Shu bois ham u «noaniqlik sharoitidagi javobgarlik» tushunchasini kiritadi. Bu yerda Yonas «xavf evristikasi» tamoyilini qo'llaydi. Bu tamoyilga ko'ra, biz kelajakda yuz berishi mumkin bo'lgan xavfli holatlarni oldindan tasavvur qilib, ularning oldini olish choralarini ko'rishimiz kerak.

Yonasning yana bir muhim konsepsiyasi «tabiiy holizm» («природный холизм») tushunchasidir. Bu konsepsiyaga ko'ra, tabiat yaxlit tizim sifatida axloqiy qadriyatga ega. Tabiatni faqat inson ehtiyojlarini qondirish vositasi sifatida qarash noto'g'ri. Tabiat o'z-o'zicha

qadriyatga ega va inson uning oldida mas'uliyatli bo'lishi kerak.

Yonas tabiiy holizm konsepsiyasida hayot fenomenini alohida o'rganadi. Uning fikricha, hayot o'z-o'zicha qadriyatga ega va uni saqlab qolish insonning ma'naviy burchidir. Bu fikr uning bioetika va ekologik etika sohasidagi qarashlarining asosini tashkil etadi.

Yonas konsepsiyasining yana bir muhim jihati kelajak avlodlar oldidagi javobgarlik masalasidir. An'anaviy etikada kelajak avlodlar oldidagi mas'uliyat masalasi deyarli ko'tarilmagan. Yonas esa bu masalani o'z etik nazariyasining markaziga qo'yadi.

Uning fikricha, hozirgi avlodning faoliyati kelajak avlodlarning yashash imkoniyatlariga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois ham biz kelajak avlodlar oldida javobgar ekanimizni anglashimiz kerak. Bu javobgarlik bizning harakatlarimizning uzoq muddatli oqibatlarini hisobga olishni talab qiladi.

Yonasning ta'kidlashicha, kelajak avlodlar oldidagi javobgarlik bizning bugungi qarorlarimizning axloqiy mezonini bo'lishi kerak. Biz shunday harakat qilishimiz kerakki, bizning harakatlarimiz natijasida kelajak avlodlarning yashash imkoniyatlari cheklanmasin. Bu esa bizning texnologik yutuqlarimiz va ularning qo'llanilishiga nisbatan ehtiyotkorlik bilan yondashishni talab qiladi.

Xulosa va takliflar. Gans Yonasning javobgarlik etikasi konsepsiyasini tahlil qilish natijasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Texnogen sivilizatsiya sharoitida javobgarlik kategoriyasi mutlaqo yangi mazmun kasb etmoqda. An'anaviy etikada javobgarlik asosan retrospektiv xarakterga ega bo'lgan bo'lsa, zamonaviy sharoitda u prospektiv xarakter kasb etib, kelajak uchun mas'uliyatni ham anglatadi.

Gans Yonasning javobgarlik etikasi konsepsiyasi an'anaviy etikaning cheklanganligini bartaraf etib, texnogen sivilizatsiya sharoitida axloqiy muammolarni hal qilishning yangi nazariy asosini taklif etadi.

Yonasning «javobgarlik prinsipi» insoniyat faoliyatining uzoq muddatli oqibatlarini uchun mas'uliyatni anglatadi. Bu prinsip nafaqat hozirgi zamon insonlari, balki kelajak avlodlar va tabiat oldidagi mas'uliyatni ham o'z ichiga oladi.

Yonasning «xavf evristikasi» konsepsiyasi inson faoliyatining salbiy oqibatlarini oldindan baholash va ularning oldini olish imkonini beradi. Bu konsepsiya zamonaviy texnologik yutuqlarni baholash va qo'llashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

«Tabiiy holizm» konsepsiyasi tabiatni yaxlit tizim sifatida axloqiy qadriyatga ega deb hisoblaydi. Bu konsepsiya zamonaviy ekologik etika va bioetika sohalarida muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Гаджикурбанова П.А. Страх и ответственность: этика технологической цивилизации Ганса Йонаса // Этическая мысль. - Вып. 4. - М., 2003. - С. 161-178.
2. Кессиди Ф.Х. Этические сочинения Аристотеля // Аристотель. Соч. в 4-х т. - М., 1984. - Т. 4. - С. 5-37.
3. Арндт Х. Vita activa, или О деятельной жизни. Пер. В.В. Библихина. - СПб.: Алтейя, 2000. - С. 16.
4. Агацци Э. Моральное измерение науки и техники / Пер. с англ. Борисовой И., науч. ред. Лекторский В.А. - М.: Моск. филос. фонд, 1998. - 343 с.
5. Кобляков В.П. Этические аспекты глобальных проблем современности. - М.: Знание, 1986. - 63 с.
6. Сичивица О.М. Моральна відповідальність вченого і щепільно-історичний процес. - ЛbBiB, 2000. - 274 с.
7. Сидорова Т.А. Идентичность человека в контексте проблемы начала жизни в биоэтике: Автореф. дис... канд. филос. наук / МГУ им. М.В. Ломоносова. - М., 2005.
8. Разин А.В. Этика: Учебник для вузов. - 2-е изд., перераб. - М.: Академический проект, 2004. - 624 с.
9. Ермолаенко А.Н. Этика ответственности и социальное бытие человека. - Киев: Паукова думка, 1994. - С. 144.
10. Русакова Н.А. Этические аспекты научно-технического развития: Автореф. дисс... канд. филос. наук / МГУ им. П.П. Огарева. - Саранск, 1998. - 16 с.
11. Jonas H. Das Prinzip Verantwortung. Versuch einer Ethik fur die technologische Zivilisation. - F.a.M.: Suhrkamp, 1984. - 432 s.
12. Jonas H. Technik, Medizin und Ethik: zur Praxis des Prinzip Verantwortung. - 2-e Aufl. - F.a.M.: Insel, 1987. - 324 s.
13. Jonas H. Wissenschaft als personales Erlebnis. - Gottingen: Vandenhoeck u. Ruprecht, 1987. - 78 s.
14. Гаджикурбанова П.А. «Этика будущего» Ганса Йонаса // Философия и будущее цивилизации: Тезисы докладов и выступлений IV Российского философского конгресса (Москва, 24-28 мая 2005 г.): в 5 т. - Т. 2. - М.: Современные тетради, 2005. - С. 420-421.
15. Козлов С.В. Нравственная ответственность: социально-философский анализ: Автореф. дисс... канд. филос. наук / РАГС при Президенте РФ. - М., 1998. - 25 с.
16. Козлова Н.П. Этика ответственности в условиях техногенной цивилизации Ганса Йонаса: Дис. ... канд. филос. наук: 09.00.05 / Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова. - М., 2007. - 173 с.
17. Зверде Э. Ван дер. Этика и мораль в глобализирующемся мире // Сб. материалов междунар. научн. конф. «Этические проблемы развития современной цивилизации». - Пенза: РИО ПГСХА, 2004. - С. 8-12.
18. Трелль Э. Историзм и его проблемы. - М.: Юрист, 1994. - 719 с.
19. Томашов В.В. Ответственность как экзистенциальная проблема: Ист.-филос. очерки. - М., 1998. - 120 с.
20. Канке В.А. Этика ответственности. Теория морали будущего. - М.: Логос, 2003. - 352 с.